

FRI-216-1SSH(S)-01

THE RULER IN THE OLD BULGARIAN PREACHING TRADITION¹

Assoc. Prof. Todorka Georgieva, DSc

Department of Philological and Natural Science

University of Ruse "Angel Kanchev", Silistra Branch

Phone: +359 086 821 521

E-mail: tgeorgieva@uni-ruse.bg

Maria Tomova-Mihneva, PhD

Department of Philological and Natural Science

University of Ruse "Angel Kanchev", Silistra Branch

Phone: +359 086 821 521

E-mail: mtomova@uni-ruse.bg

***Abstract:** The report examines the ancient Bulgarian writers' vision of the ruler, reproduced in various literary works, in which the problem of the moral strength and purity of the king is sharply examined. The idea of the "divinity of power" explored through the understandings of the compiler of the short Zlatostruy, created in the era when the Christianity was established in our country in order to fight against the Old Bulgarian paganism. In the translation and in the original words of Zlatostruy are exposed pride, greed and the unrighteousness of those who have departed from God and are sins of the rulers who are asced to become humble and to ask for forgiveness for their sins. The Bible and Gospel examples suggest that sin can be overcome if a person, whether it is a king or a servant, realizes his sins and asks to be forgiven in order to receive salvation of his soul.*

***Keywords:** Zlatostruy, Tarzhestvenik from 12th Century, The Golden age of King Simeon, Ruler, Christianity, Paganism, Old Bulgarian Preaching Tradition*

***JEL Codes:** I29*

ВЪВЕДЕНИЕ

Често срещана практика е византийските василевси или техните наследници саморъчно да съставят политически трактати или исторически трудове: Лъв VI Философ, Константин Багренородни и Анна Комнина са само едни от примерите (Anna Comnenae, 1839, 1878; Constantini Porphyrogeniti, 1829; Leonis Imperatoris, 1612). За жалост до нас не е достигнал нито един подобен труд, написан от ръката на български владетел (Nikolov, A., 2006). Водещите идейни тенденции в Ранносредновековна България биват реконструирани от изследователите чрез комплексен анализ на поместените в чужди и домашни извори сведения по въпросите за административното управление, църковно-религиозната и културната политика на българските владетели. Основните източници на информация са първобългарските каменни надписи и старобългарските писмени паметници, които съдържат в себе си и самооценка за значимостта и непреходността на материалните и културните постижения на Първото българско царство. Техните данни се потвърждават от археологическите находки по нашите земи.

Настоящият доклад е опит да се проучи политико-религиозната концепция на българите от края на IX – нач. X в. и да се хвърли светлина върху владетелската институция, е основан на данните от преводните, компилативните и оригиналните произведения на средновековната проповедническа традиция, развивана в духа на утвърждаването на християнските ценности и разпространяването на основните начала на християнския морал сред новопокръстенния български народ.

¹ Докладът е представен на заседание на секция „Обществени и хуманиарни с оригинално заглавие на български език: ВЛАДЕТЕЛЯТ В СТАРОБЪЛГАРСКАТА ПРОПОВЕДНИЧЕСКА ТРАДИЦИЯ.

ИЗЛОЖЕНИЕ

През първата половина на IX век българската държава вече е третата сила в Европа и притежава военен и материален патенциал, обуславящи формирането на религиозно-политически модел, основан на идеята за богоустановената власт на българските канове, които са суверенни и са равнопоставени на византийския император в международен план (Nikolov, A., 2006). Идеята за имперското величие на българския кан е засвидетелствана за пръв път в каменните надписи на Омуртаг от Търново и Чаталар и в неговия златен медальон (открит през 1975 г. на хълма Царевец), където канът е представен с одеждите и регалиите на византийски василевс (вж. фиг. 1): облечен с туника и хламида, която на дясното му рамо е закопчана с фибула, на главата с корона, увенчана с кръст; с кръст и в дясната ръка, а в лявата – с торбичка пръст.

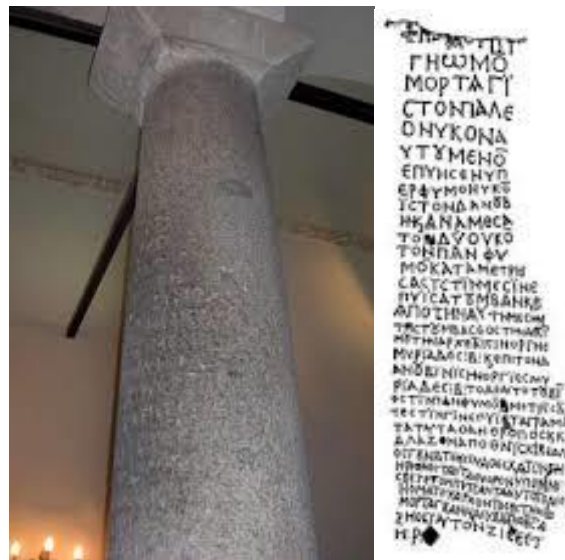
Откриването на тази находка предизвиква невероятна сензация и множество историци започват да се питат защо българският владетел държи кръст и всичко в неговото изобразяване води към християнския модел за показност (Karaboychev, 2017). Но, както с основание отбелязва Ил. Карабойчев, като цяло кръстът е символ не само на християнската религия. Той се среща в културата на много други цивилизации, в т. ч. и на египтяните. За тях кръстът, наречен Анх, символизира пътя към вечността. Фараоните, пътувайки към безсмъртието със своята ладия, държат в ръце своя Анх, за да го използват като ключ към отвъдния свят. В християнството кръстът е олицетворение на Исусовите страдания. Неговата вертикална линия символизира божественото, а хоризонталната – земното. В християнската догматика кръстът претърпява интересна трансформация: тъй като в Древен Рим разпъването на кръст е използвано за наказание на престъпниците, а по този начин е разпънат и Исус, кръстът се превръща в предмет на смъртта, но и на възкресението. Така християнството започва да тълкува кръста като символ на живота. В хода на своето развитие византийската императорска идеология спира да приема кръста като символ на страданията на Христос и става знак за властта – чрез него императорът остава винаги победител.

Изобразяването на Омуртаг с одеждите и регалиите на византийски василевс не цели нищо повече от това да покаже, че е равностоеен по власт с византийския император, а в по-широкия смисъл на тълкуване на кръста, че властта му е дадена от Бога. Изобщо цялото изобразяване на владетеля по този чисто византийски начин означава, че българският кан цели да изтъкне своята сила, могъщество и власт, като нагледно заяви, че канската титла е равностойна на императорската, въпреки че византийските василевси никога не признават официално това.

Фиг. 1. Златният медальон на Омуртаг с надпис „На кан сюбиги Омуртаг”

Чаталарският (822 г.) и Търновският (преди 822 г.) надпис титулуват Омуртаг *κάνα* *συβιγῆ* (“велик кан”) и *ὁ ἐκ Θεοῦ ἄρχων* (“от Бога владетел”): “Кан сюбиги Омуртаг в земята, гдето се е родил, е от Бога владетел”.

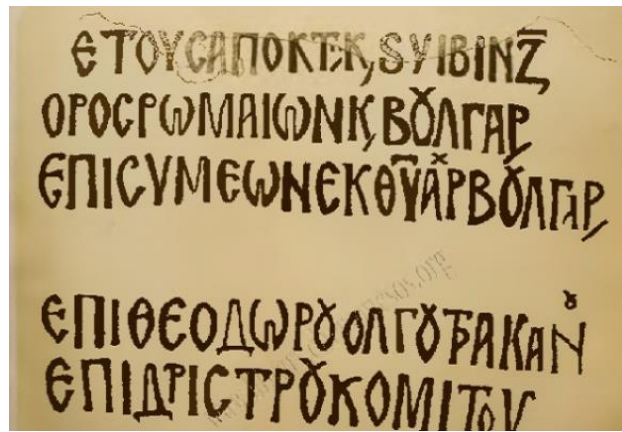

Фиг. 2. Търновски надпис на кан Омуртаг

По същия начин започват надписите на кан Маламир: “Кан ювиги Маламир от Бога владетел” и на кан Пресиан: “Пресиан, поставеният от Бога архонт (княз) на многото българи” (Ivanov, Y., 1931). В. Бешевлиев извежда титлата } *ἐκ Θεοῦ ἄρχων* от византийската императорска титла } *Τὸ Θεοῦ βασιλεὺς*, като уточнява, че става дума за заемане на словесната форма, но не и на идеята за божествения произход на владетелската власт, в случая – на властта на кана (Nikolov, A., 2006).

В края на Омуртаговите надписи (вж. по-горе Търновския надпис), както и в надписи на по-късни канове, стои заимстваната византийска заключителна аklamация за дълголетие и воински успехи към кана, която съдържа и разширен вариант на неговата владетелска титла: “Бог да удостои от Бога поставения владетел като владее над многото българи и като подчинява враговете си да проживее в радост и веселие сто години”; “Нека Бог да го удостои да преживее сто години”. Изследвачите приемат, че разширеният вариант на владетелската титла на Омуртаг и Пресиан “От Бога архонт на многото българи” свидетелства, от една страна, за трансформацията на названието “българи” от етноним в политоним, с който са обозначавани всички поданици на българския кан, а, от друга страна, за стремежа на тази нова етнополитическа общност да противопостави на традиционните ромейски претенции за световно господство своя собствен религиозно-политически модел, който легитимира като законна и богоустановена властта на българите над извоюваните със силата на оръжието територии (Nikolov, A., 2006).

С приемането на християнството в средата на IX в. започва трансформацията на българската държава от езическо канство в християнско царство, при което нейният идеологически модел се поставя върху нови религиозни, културни и народностни начала. Византия официално признава носената от българските владетели наследствена титла } *Τὸ Θεοῦ ἄρχων* (“от Бога владетел”). Според писания на гръцки език каменен надпис от с. Балши (дн. Албания) българският княз Борис (*ὁ ἄρχων Βουλγαρίας*) се е покръстил заедно с “От Бога дадения му народ”, т.е. Борис е поставен от Бога да владее над българите. В изсечените през 904 г. на гръцки език погранични стълпове край град Солун, Симеон също е титулуван “От Бога княз на българите (*Συμεὼν ἐκ Θεοῦ ἄρχωντος Βουλγάρων*).

Фиг. 3. Пограничен надпис на княз Симеон

Славянското съответствие на титлата § ѿа кѣназь е засвидетелствано в редица старобългарски писмени паметници: срв. напр. сведението в *Проложното житие на Методий*: ѿръ вѣше грѣцьскы Василю. а Българомь ѿ ѿа кѣназь Борысь (Ivanov, Y., 1931, 290).

В по-нататъшните си политически и духовни дела княз Борис последователно защитава разбирането, че именно той, пълновластният самодържец, трябва да бъде инициатор и организатор на значимите трансформации в живота на новопокръстеното българско общество. Желанието на Борис да просвети цяла България чрез славянобългарската писменост е причина той да посрещне Кирило-Методиевите ученици с отворени обятия и с готови планове за тяхното по-нататъшно участие в дейността по създаването на независима българска църква. По примера на своя баща княз Симеон също организира строителството на нови църкви и манастири, разкрива училища и духовни центрове, покровителства и насърчава книжовната дейност на интелектуалния кръг от преводачи, писатели и проповедници – изразители на новата политика за създаването на единна християнска държава на духа. Дейността на Борис и Симеон силно редуцира влиянието на Византия и утвърждава суверенитета на църковната и държавната власт в Ранносредновековна България, която в лицето на своите суверенни владетели става гарант за каноничността на създаваната оригинална проповед, химнография и агиография.

Времето е поощадило похвали, предисловия и приписки, в които са намерили израз личните преживявания (Lebedova, 2019) на съвременниците и съратниците на княз Борис – покръстителя и на цар Симеон – книголюбеца, както и високата оценка за духовната и политическата мисия на двамата владетели. В старобългарския превод на книгата на византийския църковен деец и писател Атанасий Александрийски „Четири слова против арианите“ се намира изключително ценна приписка, която съдържа ред уникални данни: за княз Симеон като поръчител на направения през 906 г. от Методиевия ученик, епископ Константин Преславски превод на тази книга; за преписването ѝ от черноризец Тодор Доксов през 907 г.; за съграждането по заповед на княз Симеон на Златната църква в Преслав; за годината на покръстването на българите, означена с прабългарския израз „ехт бехти“ (т.е. година на кучето – единадесетата година от 12-годишния прабългарски лунен цикъл, пети месец). Приписката е важна с това, че в нея, паралелно с посочването на точната дата на смъртта на княз Борис – в същата тази година 6415 (907 г.), на 2 май в събота вечерта – се дава висока оценка за него – „великия, честния и благоверен наш господар български княз..., чието християнско име бе Михаил“.

Умелата ръка на неизвестен старобългарски художник е запечатала лика на княз Борис в първия систематизиран проповеднически сборник – *Учителното евангелие* на Константин Преславски (ГИМ, Син 262, XII в.): „Князът е представен прав златен фон, с кръст в ръка (сега почти изцяло изтрит), с корона на главата и нимб около нея. Препасаната с тесен колан туника и мантията, отметната назад, са от златотъкан брокат и са обточени с перли“ (Ivanova-

Mavrodinova, V., L. Mavrodinova, 1999). “С изобилието от злато и перли по костюма, с инкрустационната техника на рамката, наподобяваща емайлите, миниатюрата прилича много на произведение на златарството. Този неин характер, както и надписът от страни на главата на изображения – *сѣъ Борисъ* – биха могли да се изтълкуват и като белези за по-късна дата на изработването на оригиналната миниатюра, когато Борис след смъртта си е бил признат за светец” (Ivanova-Mavrodinova, V., 1968).

Фиг. 4. Миниатюра на княз Борис
в *Учителното евангелие* на Константин Преславски (ГИМ, Син 262, XII в.)

За своите византийски съвременници княз Симеон е могъщ владетел на българското царство, високообразован и мъдър *емиаргос* (т. е. „полугрък“). Първото и второто писмо на цариградския патриарх Николай Мистик го титулуват *Συμεών ἄρχωντι Βουλγαρίας*, а деветото – *Συμεών Βουλγάρω* (Zlatarski, V., 1994). Първото писмо на император Роман Лакапин до него е адресирано: *Συμεών ἐξουσιαστῆ Βουλγάρων*, т.е. „до Симеон, повелителя на българите“ а второто и третото – *Συμεών ἄρχωντι Βουλγαρίας*, т.е. „Симеон, княз български“ (Zlatarski, V., 1994). При кореспонденцията си със българския владетел патриарх Николай Мистик пише: „Симеон, който със своя велик ум и благочестие е довел българския народ до голяма слава, който най-много мрази порока, почита справедливостта и чувства отвращение към несправедливостта“.

В паметта на своите сънародници великми въ князихъ князь Симеонъ остава най-вече като владетелят – книголюбец, който, като трудолюбива пчела, дири в словесните дълбини скритите мъдрост и знания, и придобил ги, ги излива, подобно на сладък мед, пред болярите, за да просвети техните умове. В този смисъл е и съпоставката на княза с цар Птолемей, станал за византийците символ на ерудит и библиофил. Заслугата на Симеон е в личната му ангажираност към просвещението на по-първите измежду неговите люде и в активното му участие в книжовния живот като поръчител и съставител на енциклопедични и антологични трудове, отговарящи на високите интелектуални потребности и възможности на тогавашното българско общество. „Всеки, прочитайки прилежно с разбиране, стига само да не се лени, много полза в тях за душата и тялото ще намери в тях“ – с тези думи завършва втората достигнала до нас възхвала на благоверния цар Симеон, разказваща как като изучил божественото писание и всички книги – стари и нови, удивен от словесната мъдрост на Йоан Златоуст, царят избрал част от неговите думи, събрал ги в една книга, която нарекъл „Златоструйна“.

Фиг. 5. Прологът към пълната редакция на *Златоструй*

„Шестодневът“ също започва с Пролог, в който авторът Йоан Екзарх се обръща към своя славен княз с думите: “Ти, господарю мой, Симеоне христороубче, не спираш да търсиш заповедите и творенията му, за да се украсяваш и славиш чрез тях“.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Мирогледът на средновековното българско общество е теоцентричен: животът на държавата, на социума, на владетеля и на отделния човек са белязани от всеобхващащата мисъл за Бога като творец и господар на видимия свят.

Заслуга на владетелите на Ранносредновековна България, особено на княз Борис и цар Симеон, е в:

- издигане на авторитета и просперитета на българската държава;
- лична ангажираност към образованието и просвещението на българския народ;
- активно участие на цар Симеон в книжовния живот като поръчител и съставител на енциклопедични и антологични трудове, отговарящи на високите интелектуални потребности и възможности на тогавашното българско общество и др.

Дълбоката почит и преклонението пред мъдростта, далновидността и боголюбието на българските владетели, отприщили съзидателната сила на нашия народ, намират словесен и художествен израз в писмените и епиграфските текстове на старобългарската книжнина, създавани и разпространявани в продължения на столетия.

REFERENCES

Anna Comnenae. Alexias (1839, 1878). Corpus Bonnensins. Vol. I, ed. J. Schopen. Bonnae, 1829; Vol. II, ed. Reif Ferscheid. Bonnae, 1878.

Constantini Porphyrogeniti Imperatoris (1829). De cerimoniis aulae Byzantinae. Copus Bonnensins. Edit. Io. Iac. Reiskii. Volumen I. Bonnae, 1829. URL: <https://archive.org/details/constantinipor00bekkgoog/page/n6> (Accessed on 07.10.2019; 13, 55)

Ivanova-Mavrodinova, V. (1968). About the decoration of the manuscripts from the Preslav Literary School. In: Preslav, V. I. Sofia, p. 80 – 120. (**Оригинално заглавие:** *Иванова-Мавроудинова, В. (1968). За украсата на ръкописите от Преславската книжовна школа. – В: Преслав. Т. I., София, 80 – 120).*

Ivanova-Mavrodinova, V., L. Mavrodinova. (1999). The decoration of ancient Bulgarian manuscripts until the end of the XI century. In: Cyrillo-Methodian studies, 12, p. 7 – 89. (**Оригинално заглавие:** *Иванова-Мавроудинова, В., Л. Мавроудинова (1999). Украсата на старобългарските ръкописи до края на XI век. – В: Кирило-Методиевски студии, кн. 12. София, 7 – 89).*

Lebedova, R. (2019). Stories About the Past. Perspectives, Strategies, Rhetoric. In: Proceedings of University of Ruse - 2019, volume 58, 2019.

Leonis Imperatoris. Tactica: sive de re militari liber (1612). URL: [https://books.google.bg/books?id=SbRAAAAAcAAJ&printsec=frontcover&dq=inauthor:%22Imperator+Leo+\(Imperium+Byzantium,+VI.\)%22&hl=bg&sa=X#v=onepage&q&f=false](https://books.google.bg/books?id=SbRAAAAAcAAJ&printsec=frontcover&dq=inauthor:%22Imperator+Leo+(Imperium+Byzantium,+VI.)%22&hl=bg&sa=X#v=onepage&q&f=false) (Accessed on 07.10.2019; 13, 45)

Karaboychev, Il. (2017). Was a Christian Kan Omurtag (814-831)? Management and Analysis of the Problem. (**Оригинално заглавие:** *Карабойчев, Ил. (2017). Християнин ли е бил кан Омуртаг (814-831)? – управление и анализ на проблема. 31 август 2017 г.* URL: <http://istoriograph.bg/istoriq/%D0%A5%D1%80%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%8F%D0%BD%D0%B8%D0%BD-%D0%BB%D0%B8-%D0%B5-%D0%B1%D0%B8%D0%BB-%D0%BA%D0%B0%D0%BD-%D0%9E%D0%BC%D1%83%D1%80%D1%82%D0%B0%D0%B3-814-831-%D1%83%D0%BF%D1%80%D0%B0> (Accessed on 17.10.2019; 11, 35)

Nikolov, A. (2006). Political Thought in Early Medieval Bulgaria (mid-9th - end of 10th century). Sofia. (**Оригинално заглавие:** *Николов, А. (2006). Политическа мисъл в ранносредновековна България (средата на IX – края на X век). София).*

The Turnovo inscription of Kan Omurtag. URL: https://bg.k.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D1%8A%D1%80%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D1%81%D0%BA%D0%B8_%D0%BD%D0%B0%D0%B4%D0%BF%D0%B8%D1%81_%D0%BD%D0%B0_%D0%BA%D0%B0%D0%BD_%D0%9E%D0%BC%D1%83%D1%80%D1%82%D0%B0%D0%B3 (Accessed on 12.10.2019; 17, 45)

Zlatarski, V. (1994). History of the Bulgarian state in the Middle Ages. V. I. First Bulgarian Kingdom. Part 2. From the Slavization of the Rain to the fall of the First Kingdom. (**Оригинално заглавие:** *Златарски В., 1994. История на българската държава през средните векове. Том I. Първо българско царство. Част 2. От славянизацията на държавата до падането на Първото царство. Второ фототипно издание. София).*